

ВЕРТЕП ЯК РІЗНОВИД ШКІЛЬНОЇ ДРАМИ

6. Муратова І. Філософсько-освітні виміри самосвідомості: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10 / Борис Володимирович Новіков. – К., 2007. – 17 с.

7. Рибінська Ю. Тенденції розвитку нетрадиційної освіти в сучасному суспільстві // Вісник Житомирського державного університету. – 2011. – Вип. 59. Педагогічні науки. – С. 89 – 92.

8. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 348 с.

9. Черепанова С. Поняття “стиль мислення” у науці та філософії освіти // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць. – Львів: Українські технології, 2002. – Вип. 7. – С. 32 – 41.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012

УДК 37.036

Світлана Луців, аспірант кафедри романської філології та компаративістики

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ВЕРТЕП ЯК РІЗНОВИД ШКІЛЬНОЇ ДРАМИ

У статті звернено увагу на шлях становлення й розвитку вертепу. Узагальнюються відомості про вертеп як різновид шкільної драми, простежуються і виокремлюються спільні і відмінні елементи у їхньому творенні.

Ключові слова: вертеп, інтермедія, шкільна драма, вертепна драма, театр, ляльковий театр, навчально-виховний процес.

Літ. 16.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Шкільна драма була відома в Україні ще в XVII столітті. Особливу роль в її розвитку відіграла Києво-Могилянська академія (1701), де шкільна драма досягла найвищого розвитку у другій половині XVIII століття.

Витоки шкільної драми приводять до народного театру, до спектаклів кріпацьких театрів та аматорських труп при магнатських маєтках, до видовищних дійств Запорізької Січі, до музичних інтермедій шкільного театру Київської академії. В цьому ж переліку знаходиться і вертепна драма.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Важливе місце у навчально-виховному процесі у школах України відводилося драмі (містерії, вертепу), яка стала важливим елементом автентичної української педагогіки. Вона впливала на різні сфери життя українців: освіту, релігію, культуру, мистецтво. Серед творців шкільної драми були відомі релігійні діячі, педагоги, письменники Ф. Прокопович, Л. Горка, Д. Ростовський, С. Полоцький, М. Козачинський, М. Довгалевський, Г. Кониський та багато інших.

Старовинному українському театру, зокрема, вертепу присвятили свої праці Б. Грінченко (1900), І. Франко (1906), С. Марковський (1929), Й. Федас (1987). Особливості функціонування шкільної драми показані в дослідженнях В. Резанова (1914), В. Перетц (1928), Л. Корній (1993).

Метою статті є узагальнення відомостей про вертеп як різновид шкільної драми.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вертеп виник в Стародавній Греції. Про грецький театр зафіксовано згадки в працях давньогрецького історика Ксенофонта та давньогрецького філософа і вченого Арістотел. Зокрема, там зазначено, що “в III ст. до нової ери грецький ляльковий театр мав уже велику популярність” [14, 7].

Від греків ляльковий театр помандрував до римлян. Доказом цього може бути вислів Горация: “Duceris, ut nervis alienis mobile lignum” (тебе водять, як рухомий патичок на нитках чужими руками) [16, 9], що доводить побутування в той час такого роду вистави.

Починаючи з VIII століття християнської ери, стихійно розповсюдилися по всій Європі “святі уявлення”, особливо за “мотивами” чудового народження й чудового воскресіння Ісуса. Це були народні, часто дуже примітивні, видовища на міських площах для дітей і простаків – грубуваті імпровізації, що далеко йдуть від справжньої розповіді Євангелія.

У Західній Європі вертеп із духовною частиною й вертепною драмою (як окрема галузь лялькових вистав) з’явився не раніше XVI ст., а звідти перейшов у Польщу і в Україну. Незважаючи на значний час свого існування (до середини XX століття), найбільшу популярність вертепна драма здобула у другій половині XVIII століття.

Український вертеп бере свій початок від

ВЕРТЕП ЯК РІЗНОВИД ШКІЛЬНОЇ ДРАМИ

барокових інтермедій, які XVII – XVIII століть на українські землі прийшли із Західної Європи. Їхніми носіями та популяризаторами були студенти й викладачі колегіумів та академій, котрих називали мандрівними дяками, бурсаками, спудеями тощо.

Найдавніша спроба дослідження вертепу належить до 80-х років XVIII ст., і зробив її А. Шафонський. Він писав: “Дячки приходських церков, особливо в містах і містечках, носять протягом усього тижня того ж свята надвечір по дворах, з дерева і паперу зроблений будиночок для зображення Віфлеєму, де ляльками показують подію, що була після різдв Христова, при чому співають різні пісні, які пояснюють цю велику в світі пригоду. Цей будиночок називається вертеп” [14, 28].

Таке визначення можна вважати досить поширеним, бо в ньому зафіксовані відомості про виконавців, час, зміст, архітектуру вертепу.

Вертеп, з яким ходили спудеї, бурсаки, а згодом і ремісники та селяни по майданах, ярмарках, хатах найзаможніших господарів, – це велика, більш як два аршини висотою і півтора аршини шириною (1 аршин = 70 см), дерев’яна коробка, виготовлена з тонких дощок та картону. Вона була розділена на два поверхи. Кожний з них мав своє призначення. Верхній – представляв Віфлеєм. Тут відбувалися тільки духовні події, пов’язані з Різдвом, народженням Ісуса Христа. На сцені в яслах лежало немовля, біля нього батьки: Марія і старець Йосип. Вклонитися новонародженому приходили пастухи, царі та волхви. Солдат виводив Рахіль з дитиною на руках, розігрувалися сцени дітовбивства, смерті Ірода тощо.

Ось як описував цю дію один із свідків вертепної вистави в Куп’янському повіті 1880 р.: “Позад вертепу сидить хазяїн його; він випускає фігури і говорить за них. Деякі сцени він говорить речитативом, а деякі співає. Поруч з хазяїном сидить його помічник, який супроводить його спів грою на бандурі”. Тут же знаходимо й зауваження, що на ярмарках виставлялася лише світська частина вертепної драми, бо місцева влада забороняла показувати духовну [11].

У виставі також брав участь і хор, “музичний коментатор” подій, який є невід’ємною частиною вертепу і виконує функцію допоміжного персонажа. Під час розгляду драматургічних функцій хору у вертепній драмі та зіставленні їх із функціями хору в шкільній драмі можна переконатися в існуванні зв’язку шкільного театру з народною вертепною драмою. Це був своєрідний “онароднений” варіант різдвяної драми [7].

Текст вертепної драми – це цікаве поєднання “книжних” елементів з “народними”. Перша частина вертепу була написана старою “книжною” мовою з великою кількістю церковнослов’янських форм. Про “книжне” походження “святої” частини вертепу свідчить ще й те, що вона майже незмінна в усіх списках відомих нам вертепів. Правда, у пізніших записках текст першої частини вертепу скорочений, а в окремих місцях дуже перекоордований, що можна легко пояснити. Це можна пояснити тим, що стара книжна мова була зрозумілою для спудеїв Київської академії, дяків, школярів та іншого “грамотного люду” старожитньої України, але майже незрозуміла для ледве письменних або й зовсім неграмотних дрібних ремісників і селян, що пізніше стали спадкоємцями перших освічених вертепників і які привели вертеп до таких перекручень.

Джерелом другої частини вертепної драми була виключно усна творчість, перенасичена народними фразеологізмами, прислів’ями, приказками [6, 64].

Цікавими для нашого дослідження є історичні свідчення про те, що польський історик, етнограф Еразм Ізопольський опублікував у журналі “Atheneum” уривок драми під заголовком “Dramat werterowy o smerci” і описав два вертепи, які він бачив на Україні під час подорожі: перший у Ставищах (на Київщині) – вертепну скриньку з написом: “Року Христусового 1591 збудований”, а другий – у Дашовщині “з року 1639”. Автор описує триповерховий будиночок й зауважує, що вертеп – це те саме, “що ми називаємо театром метаморфоз” [15, 68].

На думку етнографа Миколи Маркевича, вертепні драми з’явилися на початку XVII ст. (1600 – 1620 рр.), за часів гетьмана Конашевича-Сагайдачного, який відновив братську школу й Академію в Києві. У вступі до вертепної драми М. Маркевич написав: “... вертеп написали, очевидно, українці, ... в Академії Київській” [4, 192].

Можна вважати, що традиція постановки вертепних драм походить із Київської академії, і саме бурсаки академії оживили біблійні сюжети, наблизили їх до народу. Студенти були і авторами, і акторами, і режисерами, і музикантами, розучували канти й пісні, виготовляли все необхідне для вертепу (пізніше все це продовжували робити мандрівні групи артистів).

М. Грицай припускав, що український вертепний театр – продукт мистецької творчості прогресивної частини студентів Києво-Могилянського колегіуму. Він стверджував, що скриньку, в якій відбувалися вистави, студенти

поділили на два поверхи (щоб розмежувати поважне і комічне, як це було і в шкільному театрі). На верхній сцені виконувалася драма про Ірода, на нижній – додана до неї інтермедійна частина. Композитори-студенти для супроводження вертепної гри використовували народну музику. Було вдало підібрано народні пісні, написано тексти псалмів і до них ноти. Ця величезна робота виконувалася колективно, у ній брали участь найталановитіші і найближчі до народу учні колегіуму. Завдяки цьому вертепний театр був пронизаний духом мас і ввійшов в їх середовище як глибоко народний вид мистецтва [5, 17].

Багато уваги дослідженню вертепу приділяв Й. Федас, який за внутрішніми структурними ознаками розрізнув чотири види вертепних вистав: 1) мімодраму (пантоміму), в якій релігійні та світські елементи переплетені, ролі виконують неозвучені ляльки під спів хору; 2) живий вертеп, де ролі виконують люди, а будиночок використовується символічно; 3) ляльковий (релігійна і світська частини різко розмежовані, досить розвинена мова дійових осіб) та 4) комбінований (поєднання гри людей і ляльок) [13, 28].

Тісний зв'язок мав вертеп зі шкільною драмою. Про шкільну генезу вертепу писав М. Возняк: "Сильне заневищення мови церковнослов'язниками в релігійно-біблійній частині вертепу промовляло за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія" [2, 182].

На зв'язок вертепу і шкільної драми вказував й Іван Франко в історичних обрисах "Русько-український театр" 1819 р. Він стверджував, що ставши особливо власністю школи, вертеп прийняв ту подвійну форму, котру адаптувала шкільна драма [12, 301].

Щоб краще зрозуміти розвиток шкільної і вертепної драми, потрібно простежити і виокремити спільні і відмінні елементи у їхньому творенні. Спорідненість між ними, звичайно, виникла внаслідок того, що відомі і невідомі автори вертепної і шкільної різдвяних драм зверталися до одного джерела – Євангелій від Матея та Луки. Незважаючи на цю обставину, все ж таки між цими творцями одної мистецької лінії було різноголосся.

У вертепному варіанті впадає у вічі певна законсервованість у відтворенні євангельської історії, оскільки вертепники не були творцями тексту драми, а лише виконавцями готового тексту. Шкільний варіант різдвяної драми, здебільшого авторський, відзначається більшою гнучкістю. Видно, що творці шкільної драми намагалися якомога реальніше подати відомий

сюжет, долучаючи до нього алегоричних персонажів, проявляли вміння новаторства, вводячи в драму персонажі, які відсутні в канонічній історії.

Отож, очевидно, слушним у зв'язку з вертепною різдвяною драмою є зауваження М. Возняка, що в "Західній Європі найбільш поширені й популярні містерії від давніх-давен переходили в народні маси й відігравалися у селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможности розуміння сільської публіки" [2].

Перебуваючи під опікою колегіумів і користуючись всебічною підтримкою ордену єзуїтів, шкільна драма в XVI ст. набуває значного поширення в Польщі, а незабаром дістається й до України. В. Резанов наголошував на тому, що "єзуїти застали в Польщі розвинуту театральну традицію, на цей час поляки полюбили сценічні вистави – шкільні, церковні, релігійно-полемічні. Враховуючи ці обставини, єзуїти в перші тридцять років своєї діяльності дозволяли учням розігрувати трагедії, комедії, містерії Різдва Христа, Страсті Господні і свято Євхаристії" [10, 292].

Висновки. Вертеп пройшов довгий шлях становлення й розвитку. Його корені сягають глибини віків: від Єгипту, Стародавньої Греції, а починаючи з VIII століття християнської ери він стихійно розповсюдився по всій Європі. Це були народні, часто дуже примітивні видовища, грубуваті імпровізації, що відрізняються від справжньої розповіді Євангелія. У Західній Європі вертеп із духовною частиною й вертепною драмою з'явився тільки в XVI ст., а звідти перейшов у Польщу і в Україну. Наприкінці XVII ст. вертеп здобув у народі популярність, зберігаючи форму шкільної драми в духовній частині дійства та форму інтермедії в імпровізованих веселих сценках із картинами щоденного життя й народного побуту. Із часом вертеп із лялькового театру перетворився на справжній вуличний театр, де лялькову вертепну виставу сполучають із грою живих людей, а подекуди і цілковито вся вертепна вистава зводиться до гри живих осіб. І на кожному етапі свого розвитку вертеп відображав своєрідні умови історичного, духовного, побутового життя українців. Водночас, подальшого вивчення потребує питання використання вертепу та шкільної драми в навчально-виховному процесі у школах України XVII – XVIII ст.

1. *Большая энциклопедия* / [под ред. С.Н. Южакова]. – [3 изд.]. – 1901. – Т. 4. – 687 с.

2. *Возняк М. Початки української комедії (1619 – 1819)*. – Львів, 1919. – 260 с.

КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTI ПІДЛІТКІВ У СФЕРІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3. Всеволодский-Гернгрос В.Н. Руський театр: от истоков до середины XVIII в. / В.Н. Всеволодский-Гернгрос. – М.: Изд-во АН УССР. – 1957. – 76 с.
4. Обычаи, поверья, кухня и напитки малоросиян / [сост. М.А. Маркевич]. – К.: Час, 1991. – 192 с.
5. Грицай М.С. Українська драматургія XVII–XVIII ст. / М.С. Грицай. – К.: Вища школа, 1974. – 198 с.
6. Данченко В.Б. Український вертеп. Народна творчість та етнографія, 1973. – № 1. – С. 64–67.
7. Корній Л.П. Українська шкільна драма і духовна музика XVII–першої половини XVIII ст. – К.: Інститут історії України АН, 1993. – 66 с.
8. Марковський С.В. Український вертеп: розвідки й тексти/ С.В. Марковський. – К., 1929. – Вип. 1. – 202 с.
9. Перетць В.И. Къ истории польского и русского народного театра. [изд. Отд. рус. языка и словесности Академии Наук] / В.И. Перетць. – 1905. – I. – С. 61–62.
10. Резанов В. К истории русской драмы: Экскурсе в область театра иезуитов. – Нежин, 1910. – 464 с.
11. Селиванов А. Вертеп в Купянском уезде Харьковской губернии // Киевская старина. – 1884. – № 3. – 513 с.
12. Франко І.Я. Зібрання творів: у 50-ти т. / І.Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – С. 301.
13. Федас І. Український народний вертеп (у дослідженнях XIX–XX ст.) / І. Федас. – К.: Наук. думка, 1987. – 184 с.
14. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оное наместничество составлено / А. Шафонский. – Чернигов, 1786; К., 1851. – XXII. – 698 с.
15. Izopolski E., *Dramat wertepowy o ńterci. "Atheneum"*. (J. Kraszewskigo), 1843, t. III, S. 60–68.
16. Herm. Siegfr. Rehm. *Das Buch der Marionetten, ein Beitrag zur Geschichte des Theatres aller Völker.* – Berlin, 1906. – S. 7.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012

УДК 37.036

Вікторія Біруля, здобувач кафедри педагогіки і психології

Херсонського національного технічного університету

КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTI ПІДЛІТКІВ У СФЕРІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті висвітлюються питання діагностики естетичної вихованості підлітків у сфері художньої літератури.

Ключові слова: естетична вихованість підлітків, художня література.

Рис. 1. Літ. 5.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Естетичне виховання учнів підліткового віку засобами мистецтва слова в системі шкільної та позашкільної освіти має певні особливості. Вони пов'язані з багатьма аспектами цього процесу і тому вимагають відповідної педагогічної уваги. Йдеться передусім, про стан естетичної вихованості підлітків, сформованість у них певних естетичних якостей, наявність необхідного досвіду взаємодії зі світом прекрасного. Саме тому у науково-педагогічній літературі наголошується на необхідності врахування особливостей естетичної освіченості і вихованості учнів і на цій основі прийняття правильних педагогічних рішень, пов'язаних з використанням на практиці естетико-виховних можливостей творів мистецтва, художньої літератури.

Усвідомлення важливості цього питання спонукає до вивчення питання щодо естетичної вихованості учнів підліткового віку, аналізу науково-педагогічних поглядів, пов'язаних з

діагностуванням стану естетичної взаємодії підлітків зі світом прекрасного, визначення критеріїв та показників, що дозволяють характеризувати готовність учнів до естетичного освоєння творів художньої літератури.

Слід зазначити, що в теорії і практиці естетичного виховання питання діагностики залишається одним із проблемних в силу того, що пов'язане зі складними процесами, які відбуваються на рівні естетичної свідомості та естетичної діяльності. Наукові пошуки вчених дозволили констатувати якісні зміни, які відбуваються у взаємодії підлітків зі світом прекрасного. Ці зміни стосуються естетичних почуттів, знань, діяльності, ставлення до творів мистецтва, вияву естетичної активності, творчості тощо. Широкий спектр питань діагностичного змісту пов'язується науковцями з естетичним розвитком учнів у сфері природи, природного середовища, соціальних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє зазначити, що з метою оцінки стану естетичної вихованості учнів підліткового віку використовуються